

Nagy Adrienn (1982) egyiptológus, az ELTE ötödéves assziriológia szakos hallgatója. 2006-tól az Egyiptológiai Doktori Program képzésében vesz részt. Kutatási területe az ókori egyiptomi és mezopotámiai vallás kapcsolatai, különös tekintettel a népi vallásosságra.

Huwawa-maszkok, Bész-tetoválások

Nagy Adrienn

BEVEZETÉS

1. kép. Teljes alakos Huwawa.
(R. Opificius, *Das altbabylonische Terrakottarelief*, 1961, 260., Tafel 12 461 nyomán)

A mezopotámiai Huwawa/Humbaba (1. kép) és az egyiptomi Bész (2. kép) groteszk vonásaikkal népszerű védelmező alakoknak számítottak az ókori Keleten. Mindkettejük megjelenése félelmet keltő: az emberi test, orosláncmancsok, vicsorgó grimasz, fogak, a széles orr és a száj körüli barázdászerű ráncok, valamint a furcsa görbe lábak és a fenyegetően felemelt kezek riasztóan hatnak még napjainkban is. A két lény ikonográfiai hasonlóságára korábban számos kutató felhívta a figyelmet. Kimutatható-e azonban az ikonográfiai hasonlóságon túlmenően bármiféle funkcionális rokonság Huwawa és Bész között? A következő tanulmány erre a kérdésre keres választ. Ehhez először meg kell vizsgálnunk Bész előfordulásait Egyiptomban, illetve Huwawa szerepét a mezopotámiai népi vallásosságban.

BÉSZ SZEREPE EGYIPTOMBAN

Kicsoda Bész? Noha a kérdés egyszerűnek tűnik, mégis máig nem tisztázott. Az egyiptológiában közmegegyezés szerint Bésznek nevezett istenség tulajdonképpen tíz törpe alakját foglalja magában, amelyeknek csak az egyikét hívják Bésznek. Bár első ábrázolásai az Óbirodalom korára nyúlnak vissza, ikonográfiája és szerepköre az Újbirodalomban kristályosodik ki, és népszerűségének csúcspontját a görög-római korban éri el. Első megjelenésével kapcsolatban a kutatók a termékenységi és a démonűző funkciókat szokták megemlíteni. A középbirodalmi ún. mágikus késekben is hasonló feladatot lát el, védi az újszülöttet és az anyát a gonosz démonok, szellemek ártó hatásaitól. Az Újbirodalomban úgy látszik, funkciói megsokszorozódnak: Bész lett a zene, a tánc, a szexuális élvezetek, a termékenység és az öröm istene, a szépségkultusz pártfogója, aki egyúttal védelmet nyújtott a kártékony démonokkal szemben akár alvás közben is, az élők között és a túlvilágon egyaránt.

HUWAWA SZEREPE MEZOPOTÁMIÁBAN

A Gilgames-eposz szerint Huwawát Enlil bízta meg a Cédruserdő őrzésével, és hét félelmetes ragyogással/aurával (ún. ME-LAM₂ és NI) ruházta fel. Gilgames és Enkidu azonban legyőzik, majd kivégzik Huwawát, fejét levágják és elviszik Enlilnek: nippuri templomának ajtajára aggatják. Ilyen Huwawa-fej látható Tell al-Rimahban a templomhomlokzat orthosztatokon (óabilóni kor, 3. kép). Az ásató régész, Oates szerint ezek a fejek kapuőrökként funkcionáltak. A népi vallásosságban a levágott Huwawa-fej alkalmazása kedvelt volt a bajelhárító rítusokban, különösen a gonosz szellemek ellen. Az írásos források alapján Huwawa később alvilági istenség lett, és megjelent az ómen-szövegekben is.

Huwawának tehát elsődlegesen apotropaikus és őrző funkciója volt. Az eposzon kívül a Huwawa-maszkok hatékonynak bizonyultak a gonosz szellemek ellen. Ezek a maszkok megjelennek az ún. „potencia-plaketteken” is (4. kép). A Moorey által feldolgozott óabilóni kori hursagkalamai és kishi terrakotta táblácskák egyik csoportja potenciával kapcsolatos jeleneteket ábrázol. Ezek a plakettek vagy párokat láthatunk közönsülés közben, különböző pozitúrákban, vagy meztelen nőket kihívó testhely-

2. kép. Thutmosida-kori Bész
(W. C. Hayes, *The Scepter of Egypt. Part II*, 1959, 192, fig. 107 nyomán)

zetben. Ilyen tárgyakkal több mint egy évezreden át találkozhatunk szerre a Közel-Keleten Szúzától egészen Szíria-Palesztina térségéig, pontos funkciójuk mégis máig vita tárgya: egyesek szerint potencia-növelő tárgyak, mások a termékenységgel hozzák őket kapcsolatba, megint mások istennő ábrázolását látják bennük vagy votív felajánlásoknak tartják őket stb. A tárgyak kontextusa sem dönti el a kérdést, mert úgy látszik, hogy nem első-sorban szentélyekből vagy templomkörzetekből, hanem döntő többségben a lakóházak térségéből származnak, ahol mindenki számára hozzáférhetőek voltak.

A Moorey-féle óbabilóni táblák között van három, amelyen a közösilők fölött Huwawa-maszk látható. Ebben a kontextusban vajon milyen szerepe volt Huwawának?

Moorey szerint ezeken a tárgyakon a Huwawa-maszk a házfalon függő maszkok ábrázolása, vagyis nincs semmiféle speciális, termékenységi vagy vágyfokozó funkciója. Sokan említésre méltónak sem tartják a „potencia-plakettek” Huwawa-maszkjait, de a Bészszel kapcsolatos esetleges funkcionális

3. kép. Huwawa-maszk mint kapuőrző Tell al-Rimahból. (D. Oates, „The Excavations at Tell al Rimah 1966”: *Iraq* 29 (1967) pl. XXXI b. nyomán)

hasonlóság kutatásában ezek, mint látni fogjuk, kulcsfontosságúak. Az Assante által vizsgált terrakották többnyire olyan párokat ábrázolnak, akik éppen közösilnek; ez a jelenetcsoport Mezopotámiában 300 éven át volt népszerű. Assante elmélete szerint a korábbi értelmezésekkel ellentétben ezek a terrakották mind védő funkciót látnak el, még hozzá az ártó és betegséget okozó démonokkal és szellemekkel szemben.

A terrakottákon ábrázolt képek, a közösilés és sörivászat jelenetei mind olyan állapotot tükröznek, amelyben az ember tudata mámoros állapotba kerül, és fogékonyabb az istennel való kapcsolatteremtésre, de egyúttal kiszolgáltatottabb is a gonosz erővel szemben. Úgy gondolták, ezek a démonok az emberi testnyílásokat használják fel kapuként, hogy bejussanak és kárt okozzanak a szervezetben, ezért fokozottan veszélyesek az olyan tevékenységek, amelyek a felső vagy alsó testnyílások megnyitásával járnak. A testnyílásokra használt akkád kifejezés (KA₂ : *bābum* : kapu, ajtó, nyílás) megerősíti ezt az elméletet. Nem véletlen, hogy a mezopotámiai gondolkodásban a kocsmá, kapu, kereszteződés, közösilés, ágy, ivászat, száj gyakorta megjelenik a démonokkal kapcsolatos ráolvasások, ómenszövegek irodalmában. És éppen itt érkezünk vissza Huwawához, akinek elsődleges funkciója a kapuk őrzése. A plaketteken ábrázolt, illetve a valóságban is lezajló cselekvés természete miatt a résztvevők fokozottan ki vannak téve az ártó démonok kártékony hatásainak, ezért indokoltnak érezhették egy hatékony démonűző jelenlétét. Huwawa funkciója tehát itt is a kapuk őrzése, ezúttal valamivel tágabb értelmezésben. Ezek és más „potencia-plakettek” Assante szerint tehát – maszkkal vagy anélkül – a védelmet szolgálták.

HUWAWA ÉS BÉSZ KAPCSOLATAI: A KAPUK ŐRZŐI

De vajon hogyan magyarázható a kapcsolat a kapuőrző Huwawa és Bész között? Előfordul-e Bész hasonló kontextusban? Vannak-e a mezopotámiaihoz hasonló démonológiai jelenségek Egyiptomban? A válasz egyértelműen igen. Három leletcsoport hozható összefüggésbe a Huwawa-ábrázolásokkal: a freskók, a „termékenységi figurák”, illetve a *Halottak Könyve* ábrázolásai.

El-Amarna és Deir el-Medine (XVIII–XX. dinasztia) fel-tárásakor néhány ház falain freskókat találtak. Ezek között vannak olyanok, amelyek Bész-alakokat ábrázolnak. A táncoló Bész-figurák köztudottan védő és démonűző funkciót láttak el, és a lakóház központi szobájának falán hasonló őrző funkciót gyakorolhattak, mint a tell al-rimahi templom esetében a Huwawa-maszk. A freskókon gyakrabban láthatunk azonban olyan lakoma-jeleneteket, ahol zenészek és táncosok szórakoztatják a házigazdát és vendégeit. Ha a zenészeket és táncosokat jobban szemügyre vesszük, a testükön érdekes tetoválásokat figyelhetünk meg: néhányuk combján vagy csípőjén ugyanis Bész-figura látható (5–6. kép). Ilyen tetoválások jelennek meg a prostituáltakon is. A kutatók szerint Bész a prostituáltak esetében a szexuális élvezetek védőisteneként és a nők intim életének védelmezőjeként jelenik meg, a zenészeknél-táncosoknál pedig a zene és tánc isteneként. Érdemes azonban tovább vizsgálni ezen a területen. Pontosán mi ellen is védhet itt pontosan Bész?

4. kép. „Potencia-plakett” Huwawa-maszkkal (P. R. S. Moorey, „The Terracotta Plaques from Kish and Hursagkalama, c. 1850 to 1650 B. C.”: *Iraq* 37 (1975) pl. XXV a. nyomán)

5. kép. Bész-tetoválás freskón (E. Brunner-Traut, *Die Alten Ägypter. Verborgenes Leben unter Pharaonen*, 1974, 62., Abb. 15. nyomán)

Védhet a nemi betegségek ellen. Bulté egy érdekes Bész-fajansz vizsgálatakor foglalkozik a kérdéssel. Elemzése szerint az ondó maga is ártó dologként jelenik meg az egyiptomi gondolkodásban. Ezzel kapcsolatban Hórusz és Széth történetére hivatkozik: Széth ugyanis homoszexuális aktusra kényszeríti Hóruszt, ami az ondónak ártó, negatív jelleget kölcsönöz. A történet gyökerei visszanyúlnak a Középbirodalomba, ezért feltehető, hogy a motívum az újbirodalmi tetoválások idején már az egyiptomi közgondolkodás része volt. A későkori amulettek az *uterusz* védelmére az átokformulák jól ismert jelenetét is megformálják, amint Széth állata, a szamár támad rá a nőre. Hogy ondójának kártékony hatását elkerüljék, Bészt hívták segítségül. (Széthet magát egyébként gyakran kapcsolják össze a vetéléssel is.) Az ondó esetleges kártékony hatásáról az orvosi papiruszok is említést tesznek. A különböző betegségekért gyakran démonokat tettek felelőssé, ezek a démonok jelenthettek veszélyt a közösüléskor is. Mivel az egyiptomiak ismerték a közösülés és a gyermekáldás közti kapcsolatot, az aktushoz, illetve a nemi szervekhez egyfajta titokzatosság, misztikum is kapcsolódott. A közösülés mint élvezetek forrása is mámoros tudatállapotot idéz elő, amikor az ember védtelenebb a démonok kártékony hatásaival szemben. Éppen ezzel magyarázhatjuk a Bész-tetoválások jelenlétét és helyét: a női nemi szerv, vagyis a kapu védelméül a Bész-tetoválás a combon vagy a csípőn található. Filológiai kapcsolatok is megerősítik Bész kapuórzó funkcióját, mert az akkásban ismertetett reláció az egyiptomi nyelvben is fennáll: a *r3*, vagyis ‘száj’ szó jelent ‘kaput’, és így használják a testnyílásokra is, pl. az orvosi szövegekben a méhnyak (*cervix*) megjelölésében (*r3 n hmt*). Bész tehát, akárcsak Huwawa, a kapu őrőjeként jelenik meg, jól láthatóan démonúzó funkcióban. Huwawával ellentétben azonban Bész még nyilvánva-

lóban kapuórzó, amint azt a tetoválások elhelyezkedése egyértelműen alátámasztja.

Vizsgáljuk meg a másik említett *corpust*, az ún. „termékenységi szobrocskákat”. Ezek a figurák meztelen nőket ábrázolnak. A tárgycsoportot többek között Pinch és Kemp vizsgálta, akik több olyan darabra is felhívják a figyelmet, amelynek a combján Bész-tetoválás jelenik meg. Ez a mozzanat azért fontos, mert ezeknek a figuráknak a funkciójával kapcsolatban nincs konszenzus a kutatók körében. Keimer szerint ebben az esetben a prostituáltak jeleként azonosítható Bész. A kérdést azonban bonyolultabbá teszi, hogy ilyen szobrocskák láthatóak néhány, az anyaság házával kapcsolatos *Wochenlaube*-jeleneten (Deir el-Medine, El-Amarna). Lehetséges, hogy a „termékenységi figurák” megjelölés nem helytálló? Az ókori Egyiptomban a szülés utáni néhány hét alatt, amíg végbe nem ment a nő „megtisztulása”, tabu volt a szexuális élet gyakorlása. Ezek a figurák tehát nem lehettek szexuális eszközök sem. De akkor hogyan kerülnek az anyaság házába? Mit jelent rajtuk a Bész-ábrázolás? Miért jelenik meg Bész még a *Wochenlaube* ágyainak lábán is? Ezekre a kérdésekre az egyedüli logikus válasz az, hogy a figura a nők és az újszülött védelmét biztosítja az ártalmas démonokkal szemben. A Bész-tetoválások a *Wochenlaube*-hoz köthető termékenységi szobron a nő védelmét szimbolizálták a szülés alatt és után, hogy az alsó kapuk megnyílásával ne juthassanak ártó hatalmak a nő testébe. Ebben az értelmezésben Bész nem feltétlenül a termékenységet, a szexuális élvezeteket patronálja, hanem a már ismertetett védelmező funkciót látja el más és más helyzetekben.

A harmadik leletcsoport a *Halottak Könyve* releváns verzióinak illusztrációja, ami átvezet bennünket Bész holtak világában betöltött szerepköréhez. A XXI. dinasztia idején Bész megjelenik az alvilág kapujának őrőjeként is. Az egyiptomiak szerint a démonok a lét és nem-lét közti perifériában mozognak, egyszerre vannak és nincsenek. Gyakran találkozhatunk démonokkal a halotti irodalomban. Mint az alvilági kapuk őrje, Bész fontos szerepet látott el a természetfölötti kártékony erőivel szembeni védelemben, és ebben a funkciójában osztozott Huwawával is.

6. kép. Zenész Bész-tetoválással (L. Manniche, *Sexual Life in Ancient Egypt*, London, 1987, 47., 37. nyomán)

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekben bemutattuk, hogy Huwawa és Bész egyszerű ikonográfiai hasonlósága mögött határozott funkcionális és tartalmi egyezések állhatnak. Érintettünk továbbá több olyan problémát is, amelyek megválaszolásához további kutatásokra van szükség. Huwawa és Bész hasonlósága, a démonúzó alakok – a tanulmányban nem kifejtett – testtartásbeli azonossága, azaz a görbe lábak, esetenként a felemelt kéz az elrettentő szándékon túl közös előképet sejtet: a táncosok és zenészek ábrázolásait. A táncosok-zenészek megjelenítésének hasonlóságai egyértelműen azt jelzik, hogy mindkét démonúzó a zene és a tánc fegyverét alkalmazta a természetfeletti ártó hatásainak semlegesítésére, ezért feltételezhetünk egy általános, Bész és Huwawa kezdeti ábrázolásait meghatározó előképet, inspirációs forrást. További érdekességeket rejt az egyiptomi, illetve a közel-keleti termékenységvel kapcsolatos szobrok és terrakották, plakettek problematikája. Ahogyan a közönségi plaketteken megfigyelhetünk Huwawa-maszkot, úgy az egyiptomi terrakotta „termékenységű szobrok” némelyikén is láthatunk Bész-tetoválást. Érdemes-e úgy gondolkodnunk, hogy az egyiptomi és mezopotámiai „potencia-plakettek”,

„termékenységű szobrocskák” esetében is a hasonló jelenségek által felvetett hasonló kérdések hasonló megválaszolásával találkozunk? Írásom újból felveti Bész egyiptomi szerepének kérdését is. Mi volt Bész elsődleges funkciója? Helyes-e a hagyományos megközelítések alkalmazása Bész újbirodalmi szerepének meghatározására, amely kialakulásának ebben a stádiumában is már-már átláthatatlanul szerteágazó feladatkört tulajdonít neki? Nem lehetséges, hogy a feladatkörök többsége a korábbiaknál egyszerűbben is megmagyarázható, ha ezekben csak néhány, elsődleges funkció különböző alkalmazásait látjuk? Bész lenne a Kapuk őre?

Véleményem szerint Huwawa és Bész kapcsolata csak a jéghegy csúcsa. Miközben az évszázadok során Bész több különböző mezopotámiai keveréklénnyel is kapcsolatba került, nemcsak ő hatott rájuk, hanem azok is formálták az egyiptomi Bész alakját. Bésznek az egyes démonalakokhoz fűződő viszonya folyamatosan változott, ami rávilágít a mezopotámiai, illetve az egyiptomi gondolkodásmód leginkább aktuális kérdéseire, s egyúttal kirajzolja az egyiptomi és mezopotámiai demonológia együttes és önálló fejlődéstörténetének egyik lehetséges vonulatát. A fenti tanulmány ebbe a fejlődéstörténetbe szeretett volna betekintést nyújtani.

IRODALOM

- J. Assante, „Sex, Magic, and the Liminal Body in the Erotic Art and Texts of the Old Babylonian Period”: S. Parpola – R. M. Whiting (szerk.), *Sex and Gender in the Ancient Near East. Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2-6, 2001* Vol. I, 2002, 27–52.
- M.-T. Barrelet, *Figurines and reliefs en terre cuite de la Mesopotamie Antique*, Paris, 1968.
- M.-T. Barrelet, „Remarques sur une decouverte faite a Tell al Rimah. ”Face de Humbaba” et conventions iconographiques”: *Iraq* 30 (1968) 206–214.
- J. Bulté, „Iconographie originale d’un Bès «nourricier» inédit: illustration d’une malédiction obscène”: *Revue d’Égyptologie* 52 (2001) 57–67.
- D. O. Edzard, „Gilgameš und Huwawa A. Teil I”: *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 80 (1990) 165–203.
- D. O. Edzard, „Gilgameš und Huwawa A. Teil II”: *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 81 (1991) 165–233.
- N. Forsyth, „Huwawa and his Trees: A Narrative and Cultural Analysis”: *Acta Sumerologica Japonica* 3 (1981) 13–29.
- A. R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic. Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts* Vol. I., Oxford, 2003.
- J. Hansman, „Gilgamesh, Huwawa and the Land of the Erin-Trees”: *Iraq* 38 (1976) 23–35.
- L. Keimer, *Remarques sur le tatouage dans l’Égypte ancienne*, 1948.
- B. J. Kemp, „Wall Paintings from the Workman’s Village at El-’Amarna”: *Journal of Egyptian Archaeology* 65 (1979) 47–53.
- W. G. Lambert, „Gilgamesh in Literature and Art: The Second and First Millenia”: A. E. Farkas – P. O. Harper – E. B. Harrison (szerk.), *Monsters and Demons in the Ancient and Medieval Worlds. Papers Presented in Honor of Edith Porada*, Mainz on Rhine, 1987, 37–52.
- L. Manniche, *Sexual Life in Ancient Egypt*. London, 1987.
- P. R. S. Moorey, „The Terracotta Plaques from Kish and Hursagkalama, c. 1850 to 1650 B. C.”: *Iraq* 37 (1975) 79–99.
- J. F. Nunn, *Ancient Egyptian Medicine*, London, 2003.
- D. Oates, „The Excavations at Tell al Rimah, 1964”: *Iraq* 27 (1965) 62–80.
- D. Oates, „The Excavations at Tell al Rimah, 1966”: *Iraq* 29 (1967) 70–96.
- G. Pinch, „Childbirth and Female Figurines at Deir el-Medina and el-’Amarna”: *Orientalia NS* 52 (1983) 405–414.
- G. Pinch, *Magic in Ancient Egypt*, London, 1994.
- R. K. Ritner, „A Uterine Amulet in the Oriental Institute Collection”: *Journal of Near Eastern Studies* 43 (1984) 209–221.
- W. K. Simpson (szerk.), *The Literature of Ancient Egypt. An Anthology of Stories, Instructions, and Poetry*, New Haven, 1973.
- H. te Velde, „Dämonen”: *Lexikon der Ägyptologie* Vol. I (1975) 980–984.
- F. Thureau-Dangin, „>umbaba”: *Revue d’Assyriologie et d’Archéologie Orientale* 22 (1925) 23–26.
- J. Vandier D’Abbadie, „Une fresque civile de Deir el-Médineh”: *Revue d’Égyptologie* 3 (1938) 27–35.
- J. G. Westenholz, *Dragons, Monsters and Fabulous Beasts*, Jerusalem, 2004.
- C. Wilcke, „Huwawa-Humbaba”: *Reallexikon der Assyriologie* Vol. IV (1972–1975) 530–535.